

УДК 271.4(477.82)-773-9"17/18"

Валентина Едуардівна Лось,

кандидат історичних наук,

бібліотекар Бібліотеки Інституту Східнослов'янської філології

Відділу Філології Ягелонського університету, Краків

ORCID: 0000-0002-9748-8844

e-mail: los_v@ukr.net

**НОВЕ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ
(Рецензія на книгу: Вікторія Білик, Оксана Карліна.
Жива спільнота в імперському світі: Луцька греко-унійна
єпархія кінця XVIII – першої третини XIX ст. Львів: Видавництво
Українського католицького університету, 2018. 304 с.)**

Українські церковно-історичні студії останнім часом поповнилися низкою нових видань. Неабияку роль у цьому відіграє серія «Київське християнство», започаткована Українським Католицьким університетом, в якій на сьогодні вже опубліковано більше 10-ти томів. У 11-му томі зазначеної серії вийшла книга В. Білик та О. Карліної, присвячена Луцькій греко-унійній єпархії кінця XVIII – першої третини XIX ст.

Загалом, за останні десятиліття Греко-Католицька, або Уніатська, Унійна, Греко-Уніатська Церква, якою була її історична назва у XVIII ст., користується великою увагою дослідників, що визнали її важливу роль у розвитку української ідентичності та національної свідомості. Слід відзначити зростання інтересу істориків до церковної історії не тільки Галичини, але й земель Волині, Київщини та Поділля¹, де у XVIII ст. відбувалася конфесіоналізація Уніатської Церкви, перервана насильницьким шляхом після приєднання цих земель до складу Росій-

¹ Гіль А., Сковчиляс І. *Володимирсько-Берестейська єпархія XII–XVIII: історичні нариси*. Львів, 2013. 288 с.; Лось В. *Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект*. Київ, 2013. 300 с.; Хіхляч Б. *Уніатська Церква на Поділлі (1700–1840): віхи історії та соціокультурний портрет*. Вінниця, 2015. 404 с.; Wodzianowska Irena. *Zmierzch Unii. Struktury terytorialne i personalne Cerkwi greckokatolickiej w drugiej połowie XVIII wieku na Bracławszczyźnie*. Lublin-Tczew, 2018. 505 s.

ської імперії. Дослідженню цієї традиції Церкви, навіть згадки про яку намагалися стерти з пам'яті населення, присвячена рецензована книга.

Книга є самостійним та оригінальним дослідженням, що репрезентує нам Церкву як живу спільноту, що посідала важливе місце в житті тогочасних земель Правобережної України. Авторки найбільшу свою увагу акцентують на Волині, називаючи її джерелом живильної сили Унійної Церкви (с. 168). Не менш слушною є гіпотеза авторок, викладена в Передмові, про силу унії на Волині, зумовлену наявністю виразної конфесійної ідентичності *Slavia Unita*, позаяк завдяки своєму географічному положенню Унійна Церква (далі – УЦ) перебувала поза Великим кордоном зіткнення цивілізацій (с. 10). Власне, вся книга є аргументованим підтвердженням цієї гіпотези.

Завдяки зосередженню уваги авторок монографії на детальному описуванні архівних джерел читачеві показано приклади функціонування Церкви, її духовенства та парафіян з перспективи внутрішньої, регіональної, історії. Такий погляд на висвітлення історії УЦ, який, щоправда, грішить надмірною описовістю та браком порівнянь і узагальнень, тим не менш є цінним, позаяк робить цю Церкву дійсно «живою» для сучасників.

Саме показ УЦ як живої організації, просякнутої традицією, а не привнесеної ззовні, як це намагалася довести російська влада, за збереження якої вірні та духовенство боролися протягом кінця XVIII – першої третини XIX ст., є головною ідеєю книги.

Видання складається з 4-х розділів, що репрезентують історіографію та джерела (Вступ), конфесійну політику Російської імперії (1 розділ), Правовий статус УЦ (2 розділ), організаційну структуру Церкви (3 розділ), подають відомості про Парафіяльне духовенство (4 розділ), де авторки на прикладі багатого джерельного матеріалу з різних архівів (архіви Волинської, Житомирської, Рівненської, Хмельницької областей, Центральний державний історичний архів України в м. Києві, Російський державний історичний архів) висвітлили основні віхи історії УЦ на даних теренах, вказавши, що саме на Волині, завдяки вдало проведеній конфесіоналізації, вона перетворилася на традиційну церкву.

Окрім того, до визначальних чеснот нової монографії слід віднести додатки, які займають майже третину книги (с. 171–246) та подають статистичні дані щодо деканатської структури єпархії, чисельності вірних, парафіяльних церков, каплиць, наводять список деканів на першу третину XIX ст., а також приклади архівних джерел, що відображають реальне становище Церкви на локальному рівні. У додатках також репрезентовані біограми парафіяльного духовенства Луцької греко-уніатської єпархії в першій третині XIX ст., що стануть у нагоді майбутнім дослідникам історії Церкви, а також краєзнавцям. Крім того, праця містить покажчики, що також свідчать про старанну та копітку роботу авторок. Справжньою окрасою книги є образотворчий ряд – портрети єпископів, фотографії ікон, фрагменти текстів літургичних книг тощо.

Відтак, рецензована книга є ґрунтовним доповненням до історіографії Унійної Церкви.

Розглянемо більш детально окремі частини дослідження.

У **Вступі** міститься виклад історіографії та джерельного масиву, здійснений з великою увагою до історіографії XIX ст. та більш коротким описом досліджень сучасних. Авторки слушно зазначають, що історія УЦ на Правобережжі, зокрема її внутрішнє життя, вивчена дослідниками недостатньо.

Проаналізувавши ретельно українську, російську, білоруську історіографії, які безперечно найбільш дотичні до даної теми, авторки значно менше уваги присвятили польській історіографії, яка на сьогодні продукує переважну кількість літератури, присвяченої уніатській тематиці на українських землях¹. Загалом, багато сучасних праць залишилися не залученими до дослідження, і це є слабкою стороною книги. Водночас аналіз джерельної бази свідчить про неабияку обізнаність авторок як з опублікованими працями, так і з різними видами архівних документів, що розкривають історію Церкви задекларованого періоду.

Після короткого огляду історіографії та джерел авторки переходять до викладу історичних подій, пов'язаних з УЦ. У першому розділі **«Конфесійна політика Російської імперії щодо Уніатської Церкви»** вони, порушуючи таку складну і дуже міфологізовану тему в історіографії, дещо спрощено підходять до висвітлення цієї проблематики, яка, на нашу думку, потребує ще не одного детального дослідження.

У першому параграфі **«Становище Уніатської Церкви в 70–90-х роках XVIII ст.»** авторки наводять структуру Київської уніатської митрополії та її коротку історію, сповнену складних та трагічних подій, наголошуючи на тому, що УЦ продовжувала залишатися на цих теренах носієм східної традиції (с. 36). Зміцнення позицій УЦ на Брацлавщині та Київщині авторки слушно пояснюють її підтримкою магнатських родів (Потоцькі) та колонізацією Уманщини другої половини XVIII ст. (с. 39). Варто додати, що неабияку роль у цьому відіграли василіянські місії, які активно проводилися в другій половині XVIII ст. на Київщині та Брацлавщині. Польська дослідниця Беата Лоренс у своїй праці, присвяченій Василіянському Чину, що, на жаль, залишилася поза увагою авторок, детально аналізує перебіг згаданих місій та приходять до висновку про їхню значну результативність у душпастирській діяльності УЦ².

Розглядаючи віхи історії цього краю, зокрема широковідомі в історіографії питання про Уманську різанину, Бердичівських в'язнів, авторки закономірно констатують, що ще в 60-х роках XVIII ст. Російська імперія почала свідому політику нищення УЦ на досліджуваних теренах.

¹ Крім великої кількості статей, присвячених тій чи іншій сфері досліджень УЦ, на увагу заслуговують такі монографічні дослідження польської історіографії: Lorens Beata. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów, 2014; Kołbuk Anna, Kołbuk Witold. *Życie codzienne na probostwie unickim na ziemiach nadbużańskich w XVIII i XIX wieku*, Lublin, 2015; Nabywaniec S. *Archidiecezja Kijowska w okresie rządów arcybiskupa Metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762–1772*. Rzeszów, 1998; Wereda Dorota. *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*. Siedlce-Lublin, 2013; Wodzianowska Irena. *Zmierzch Unii. Struktury terytorialne i personalne Cerkwi greckokatolickiej w drugiej połowie XVIII wieku na Bracławszczyźnie*. Lublin-Tczew, 2018 моцо.

² Lorens Beata. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów, 2014. S. 254–276.

У цьому контексті варто наголосити на живучості міфологізації релігійних конфліктів між уніатами та православними, яку успішно провадила російська історіографія і на чому наголосили авторки рецензованої монографії. Так, прикладом розвінчання такого роду міфологем є блискуча за стилем та змістом стаття О. Смірнова «**Страта Данила Кушніра і родина Гдишицьких. Православні та уніати на Наддніпрянщині другої половини XVIII ст.**»¹, де автор розкриває відомий в історії казус, пов'язаний із Данилом Кушніром, і вказує на первинність особистого конфлікту священика та вірних, а не на релігійну конфронтацію. Зазначений конфлікт був не лише вміло використаний російським урядом як підстава до втручання у внутрішні справи Речі Посполитої, але й став приводом для створення з цього міфу в історіографії XIX ст., відлуння чого простежується й у сучасній історичній науці.

Загалом, авторки ретельно проаналізували зміни кордонів та правове становище УЦ на тлі політичної боротьби Речі Посполитої та Російської імперії. Вони також здійснили спробу висвітлити складну релігійну ситуацію Порубіжжя, проте ця тема потребує окремого глибокого дослідження. Безперечним плюсом даного розділу є детальний аналіз імператорського законодавства, успішно зроблений у книзі, який дає історичну ретроспективу поступового розвитку церковної політики Російської імперії щодо уніатів від першого до третього поділів Польщі (с. 42–43).

Другий параграф «**Перші спроби навернення русинів-католиків у «благочестиву віру»**» вартий особливої уваги, адже, попри виклад відомих в історіографії подій (наприклад, акцій православного єпископа Віктора Садковського з навернення уніатів до православ'я, проведених після 2 та 3 поділів Речі Посполитої), він побудований на ретельному аналізі російського законодавства та його впровадженні на новоприєднаних українських землях. Авторки, провівши статистичні дослідження, вказали число жителів Волині – 9 321, які змогли повернутися до Унії в період лібералізації конфесійної політики (с. 84).

Слушно, на нашу думку, в монографії відображено роль поміщиків та польської адміністрації, які не сприяли приєднанню уніатів до Православ'я (с. 55). Це розуміли, власне, й ті, хто приєднував, відзначаючи, що, перш ніж приступити до приєднаної акції, необхідно здійснити заміну місцевих чиновників із поляків на росіян². Адже аж до польського повстання Південно-Західний край в адміністративному сенсі залишався польським. Згодом це буде враховано при остаточній ліквідації УЦ у 1839 р.

Розглядаючи акції з навернення, які здійснював єпископ Віктор Садковський, авторки повторили твердження, що побутує в історіографії, про направлення на реалізацію цього процесу православного духовенства з російських єпархій (с. 48). Це суперечить нашим дослідженням, викладеним у монографії «**Уніатська церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.:**

¹ Смірнов О. В. Страта Данила Кушніра і родина Гдишицьких. Православні та уніати на Наддніпрянщині другої половини XVIII ст. // Соціум: альманах соціальної історії. Київ, 2017. Т. 13–14. С. 245–260.

² Лось В. Уніатська церква..., с. 78.

організаційна структура та культурно-релігійний аспект», про те, що переважна більшість православних благочинних були вихідцями з малоросійських губерній. Адже популярна в історіографії думка стосовно того, що опір населення приєднанню до православ'я був спричинений незнанням прибулими місцевих звичаїв, суперечить архівним джерелам, де згадано лише трьох священиків із Росії, та й то не вказано, звідки саме вони прибули. Не варто недооцінювати сплановану акцію російського уряду, який дуже ретельно та обережно добирав приєднувачів, надаючи перевагу місцевим вихідцям та конвертитам¹.

Позитивом першого розділу є приклади того, яким чином відбувалося навернення уніатів на місцевому рівні, а саме використання каральних загонів та боротьба вірних і парохів проти насильницьких методів, що відтворює нам реакцію «живої» Церкви. Краєзнавці зможуть тут знайти доволі прикладів опору традиційної Церкви. Власне, використання насильницьких методів, скрутне матеріальне становище уніатського духовенства та різні форми маніпуляцій, зокрема обіцянки звільнення від панщини (с. 62), призвели до катастрофічного зменшення кількості вірних та духовенства УЦ, – утрати Церкви, за підрахунками авторок, становили 92 % від загальної чисельності.

Другий розділ «**Правовий статус Унійної Церкви**», що також складається з двох параграфів, зосереджений на аналізі уставodawства Російської імперії і репрезентує законодавче регулювання Церкви за часів російських імператорів Павла I, Олександра I та Миколи II. Ретельне вивчення законодавчих актів Російської імперії є безперечним плюсом цього розділу.

Відомий в історіографії аналіз особливостей релігійного курсу імператорів авторки збагатили прикладами реалізації цієї політики на парафіяльному рівні, задіявши багато джерел, проте дуже мало сучасної історіографії, де вже неодноразово порушувалася згадана проблема.

Авторки слушно відзначили, що політика Павла I, а згодом Олександра I, курс якого відрізнявся ще більшою ліберальністю, сповільнила процес приєднання до благочестя та сприяла відновленню єпископальної структури Церкви, хоча, з іншого боку, передавання останньої у правове підпорядкування Римо-Католицькому митрополитові в Юстиц-колегії значно обмежило самостійність УЦ та спричинило конфлікти між римо-католиками та уніатами (с. 70–71).

Водночас у розділі залишилася невисвітленою роль польських магнатів та чиновників у відновленні Унії, що широко представлена в сучасних дослідженнях. Передусім ідеться про особисту протекцію, яку надавали уніатам польські магнати, зокрема граф Потоцький, який домігся від Павла I повернення василіян до Уманського монастиря², та князь Адам Чарторийський, що підтримував уніатів у судових справах за часів Олександра I³, а також інші приклади.

¹ Лось В. Уніатська церква... , с. 75–76.

² Лось В. Уніатська церква... , с. 67.

³ Листування останнього з єпископом Стефаном Левинським зберігається в бібліотеці князів Чарторийських у Кракові. Загалом судові справи між уніатським та православним духовенством та участь у цьому польських чинов-

У другому розділі, багатому на репрезентацію законодавчої політики імператорів в уніатському питанні, відмічено, що в 1806 р., з метою відмежування уніатів від католиків, уніатам було наказано згадувати під час Літургії спочатку імена імператора, а потім Папи Римського (с. 81). Цікаво, що ця постанова мало де виконувалася. Так, під час передавання Почаївського монастиря до лона Православної Церкви в 1931 р. було знайдено листок із порядком Літургії, згідно з яким спочатку слід було згадувати ім'я Папи, а потім монарха¹. А книги, якими користувалися уніатське духовенство і які в другій половині XIX ст. містили імена польських монархів, що їх згадували у православних, раніше уніатських, церквах, є свідченням того, що на практиці будь-які урядові зміни, якщо вони не передбачали каральних заходів, відбувалися дуже повільно в народному середовищі.

Твердження авторок про те, що релігійний курс російських імператорів сприяв конверсії уніатів до латинства (с. 82), потребує верифікації. Ми вважаємо, що це радше було рідкісним явищем, – більш притаманним воно було для Білорусі. Крім того, звернення уніатських парафіян до римо-католиків для виконання треб, як аргументація авторок на користь їхнього твердження про активізацію латинізації, не відповідає дійсності з огляду на юрисдикційну єдність Католицької та Уніатської церков, що дозволяла духовенству обох обрядів проводити таїнства в разі нагальної потреби. Окрім того, слід брати до уваги панування у свідомості населення досліджуваних авторками монографії теренів розмитих конфесійних кордонів².

Другий параграф другого розділу «Підготовка возз'єднання та акт возз'єднання» детально описує весь процес приєднання – від плану Й. Семашка до його поетапної реалізації на місцях – і є безперечним фактом задіяння авторками низки архівних джерел. Наведені ними приклади відображають увесь драматизм ситуації викорінення уніатських традицій і є безперечною окрасою книги та черговим доказом тези авторок про «живу» Церкву, якою була УЦ на Волині.

Вартісними аспектами цього параграфу є опис зв'язку уніатського духовенства з Листопадним повстанням та реакції польського елемента на конфесійні зміни, які заходили на вказані терени.

Важливою є інформація про невелику частку уніатського духовенства, яке читало та тлумачило селянам повстанські прокламації; про це з історіографії відомо дуже мало (с. 90). Вельми показовим є репрезентований у монографії приклад про клопотання князя Юзефа Любомирського перед Синодом про

ників розглянута нами детально у статті: Лось В. Уніатське духовенство Правобережної України першої третини XIX ст.: міжконфесійні конфлікти за майно та паству // *Kościół wschodnie w Rzeczpospolitej XVI–XVIII wieku. Zbiór studiów*. T. 3. Lublin, 2003.

¹ Лось В. *Уніатська Церква...*, с. 80.

² Лось В. *Уніатська Церква...*, с. 190, більш детально див.: Лось В. Релігійне життя вірних: особливості виконання релігійних практик уніатським населенням Правобережної України (перша половина XIX ст.) // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, вип. VIII, Дрогобич, 2004. С. 264–272; Яременко М. Міжконфесійні відносини в Україні та Білорусі у XVIII ст. (постановка проблеми) // *Соціум. Альманах соціальної історії*. Київ, 2003. Вип. 3. С. 121–136.

дозвіл на будівництво уніатської церкви в 1834–1836 рр. (с. 98), що є не лише свідченням «нерозуміння останнім зміни конфесійної політики», як пишуть авторки, але й прикладом живучості права патронату та підтримки, яку мала УЦ в середовищі польських магнатів. А звернення шляхти римо-католицького та уніатського обрядів до Миколи I, яке авторки цитують на с. 91, є незаперечним фактом присутності польського елемента у краї та, крім того, й прикладом традиційної ментальності населення Правобережжя, яке й надалі перебувало у правовому полі Литовських статутів з їхніми громадськими свободами. У своєму дослідженні мені також удалося віднайти кілька прикладів таких клопотань від уніатської шляхти Овруцького та Радомишльського повітів про дозвіл залишатися у вірі предків¹. Усе це є черговим свідченням про зіткнення двох різних політичних та світоглядних моделей, і це зіткнення було не на користь не тільки УЦ, а й загалом населенню досліджуваних теренів.

Опір населення переобладнанню церков відповідно до російських православних традицій, яке розпочалося на досліджуваних теренах після указів 1834–1836 рр., також детально описано в рецензованій нами монографії. Так, у ній подано багато прикладів опору селян Ковельського та Овруцького повітів (с. 94–96), що є цінною інформацією для генеалогів, адже на прикладах ілюструє реакцію «живої» Церкви і є черговим доказом укорінення УЦ на теренах Волині.

В. Білик та О. Карліна розмежували впровадження іконостасів та усунення латинських запозичень, що стали традиційними для східнокатолицького обряду, зокрема органів, бічних престолів, дзвоників до богослужіння, вказавши, що перше не викликало опору, натомість друге – його спричиняло (с. 92). Не можу погодитись із цим твердженням. Загалом «оправославлення» церков викликало найпотужніший опір, бо найбільше бунтів припадає саме на цей період, а не на остаточний етап приєднання, коли дух традиції вже був надломлений, що авторки слушно відмічають². Щодо питання іконостасів, то вважаємо, що погляд на уніатські церкви як такі, що не мали іконостасів, є дещо упередженим та, ймовірно, має своє коріння в російській історіографії XIX ст. Аналіз візитаційних джерел Київщини та Брацлавщини, проведених о. Радваном, а також наші дослідження дають підстави стверджувати, що на кінець XVIII ст. більшість церков Брацлавщини та Київщини мали іконостаси, отож візитатори лише зосереджували свою увагу на їхньому позитивному чи негативному стані³. Інше питання, що ці іконостаси вже зазнали впливів латинізації й окциденталізації і не відповідали канонам Російської Православної Церкви⁴.

¹ Лось В. *Уніатська церква...*, с. 218.

² Лось В. *Уніатська Церква...*, с. 214–215, більш детально: Лось В. *Опір уніатської традиції державно-силовим методам впровадження православ'я в першій третині XIX ст. (на прикладі Волинської губернії) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. VI. Дрогобич: Вимір, 2002. С. 316–326.*

³ *Wizytacje generalne parafii unickich w województwie Kijowskim i Braclawskim po 1782 roku, opracował Marian Radwan, Lublin, 2004.*

⁴ *Детально про це пише польський дослідник П. Красний. Див.: P. Krasny. Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596–1914. Kraków, 2003.*

Відтак малоімовірно, що в першій третині XIX ст. іконостаси зникли з уніатських церков. Хоча ми не маємо детальних даних по Волині, утім можемо стверджувати: сумнівно, що ситуація дуже різнилася. Сучасні дослідники відстоюють ту точку зору, що навіть на теренах Холмщини за урядування єпископа Максиміліана Рилло, відомого як прихильника латинізації, іконостаси не усувалися з церков, бо їх вважали невід'ємною частиною східної Літургії¹. Негативну реакцію викликало не саме по собі впровадження іконостасів чи усунення бічних вітарів, а загалом зміни, які проводилися в церквах, адже змінювався їхній зовнішній вигляд, звичний для парафіян, традиційна складова віри яких не викликає сумніву. Адже, наприклад, у згадуваному авторками конфлікті в м. Ратному, який я також досліджувала, заворушення селян почалося після встановлення іконостасу².

Загалом тема приєднання уніатів до Православ'я за останні десятиліття дістала досить повне висвітлення в історіографії³, проте авторки згадали про ці роботи лише у вступі, оминувши їх в основному тексті своєї монографії та в посланнях.

Третій розділ «**Організаційна структура Луцької єпархії**», що має три параграфи – «**Адміністративний устрій єпархії**», «**Парафіяльна мережа**», «**Парафіяльні храми, каплиці та дзвіниці**», – є, безперечно, найсильнішою частиною книги. В. Карліна та О. Білик детально, аргументовано і з використанням статистичних матеріалів та власних підрахунків висвітлили структуру Церкви із урахуванням її еволюції протягом тридцятирічного періоду. Це здійснено вперше у вітчизняній історичній науці і є цінним внеском в історіографію питання. Найкраще представлено парафіяльну мережу на Волині, де проживала переважна більшість уніатів, Київщина та Поділля через незначну кількість парафій репрезентовані значно менше.

Безперечною заслугою авторок є укладені ними короткі біографи єпископів Луцької єпархії – Стефана Левинського⁴, Йосафата Булгака, Якова Мартусевича, Кирила Сиротинського та детальні біографи членів єпархіальної капітули та консисторії (с. 109–110).

¹ Gil A. *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*. Lublin, 2005; Sygowski P. *Unicka diecezja chełmska w protokołach wizytacyjnych biskupa Maksymiliana Ryłły z lat 1759–1762* // *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, red. S. Stępień. T. 5. *Przemysł*, 2000. S. 233–285.

² Лось В. *Опір традиції державно-силовим методам впровадження православ'я в першій третині XIX ст. (на прикладі Волинської губернії)* // *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич: Вимір*, 2002. Вип. VI. С. 319.

³ Стоколос Н. Г., Шеретюк Р. М. *Драма Церкви. (До історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викоринення її духовно-культурних надбань)*. Рівне, 2012; Хіляч Б. *Уніатська церква на Поділлі (1700–1840 рр.): віхи історії та соціокультурний портрет*, Вінниця, 2015; Лось В. *Уніатська церква. . .*, с. 209, 214–215. Більш детально про це у статтях: Лось В. *Опір традиції державно-силовим методам. . .*; *Ліквідація унії на Правобережній Україні у 1839 р.* // *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. Київ, 2002. № 68–70. С. 105–109.

⁴ Книга Дороти Вереди про єпископів Київської митрополії XVIII ст. містить багато інформації про Стефана Левинського, що була б корисною для авторок.

Основою адміністративної структури Луцької греко-унійної єпархії були консисторія і капітула (крилос), які авторки висвітлили найповніше.

Поданий у монографії поіменний склад Луцької уніатської консисторії містить дуже цінну інформацію про соціальне походження духовенства, його матеріальний та освітній стан, і яка сама по собі вже є джерелом для майбутніх дослідників (с. 113–118).

Не менш детально висвітлено організаційну структуру Луцької єпархії з її поділом на проофіціалії, сурогації, делегатури, деканати (с. 119–120). А ретельний опис парафій Західної Волині, зокрема Ковельського та Дубнівського повітів, відтворює «живу» історію спільноти.

Загалом параграфи «Парафіяльна мережа» і «Парафіяльні храми, каплиці та дзвіниці» є надзвичайно вартісними як для читача, так і для майбутніх дослідників. Авторкам вдалося відшукати в архівних джерелах інформацію про всі уніатські парафії Волині (яких було найбільше) навіть у тих повітах, де кількість уніатів на початку XIX ст. була представлена мінімально. Авторки піддають критичному аналізу інформацію з різних архівних джерел та з історіографії, що безперечно вказує на високий науковий рівень цього розділу.

Результати дослідження авторок уможливили точнішу верифікацію статистичних даних про Унійну Церкву на Поділлі (с. 138), де кількість уніатів була найменшою; до того ж, через їхню розпорошеність по всій губернії досить складно було зробити підрахунки, і статистичні дані були різними¹.

Не менш цінними є й статистичні підрахунки щодо парафіян Київщини, де також було складно здійснити їх через розпорошеність вірних усією губернією. Утім, не можу погодитися із твердженням авторок про те, що унійні парафії Київської губернії були переведені на благочестя майже безперешкодно (с. 140–141). Авторки, на жаль, не врахували тут дослідження М. Довбищенка та В. Лось про шляхетські уніатські села Радомишльського повіту, які чинили активний опір політиці приєднання².

Цінними є дані книги про будівництво уніатських церков на початку XIX ст., хоча це й заборонялося російським законодавством (с. 150).

Дещо недоречною в параграфі «Парафіяльні храми» є інформація про бунти та конфлікти вірних (с. 145–146), логічніше було б розмістити її в другому розділі, при описуванні бунтів (с. 94). Крім того, авторкам не вдалося тут уникнути повторення інформації.

Розділ не лише багатий на статистичні дані, але й пропонує читачеві детальний опис стану церков та каплиць. Так, за підрахунками авторок, станом на 1819 р. було 267 святинь, із них – 160 церков та 107 каплиць, у тому числі на

¹ Лось В. *Уніатська Церква...*, с. 58.

² Довбищенко М., Лось В. *Унійна Церква на Київщині 1793–1839 рр. (загальний огляд)* // «Дрогобицький краєзнавчий збірник». Дрогобич, 2011. Вип. XIV–XV. С. 211–227; Соціальна база Греко-Уніатської Церкви на Київщині: міфи російсько-радянської історіографії та історичні реалії (перша третина XIX ст.) // *Архів Уніатської Церкви. Сер. 1. Вип. 1. Історія унії на Київщині 1596–1839 рр.* Львів, 2011. С. 271–292; Лось В. *Уніатська Церква...*, с. 218.

Волині – 122 церкви та 100 каплиць (с. 143). У монографії описано процеси відродження святинь та побудови каплиць коштом вірних, які відбувалися на початку XIX ст., що вкотре демонструє живучість уніатської традиції. Вартісною інформацією є й зовнішній опис церков (с. 151–152).

Четвертий розділ книги – «**Парафіяльне духовенство**» – є найменшим, – він налічує 11 сторінок, утім подані на них дані є також цінними. Авторки детально описали склад церковнослужителів храму та констатували існування священницьких династій (с. 158).

Важливим аспектом життєдіяльності духовенства була матеріальна підстава існування парафії, зокрема земельні наділи та прибуток від них. Це було детально проаналізовано в даному розділі та наголошено на тому факті, що більшість духовенства вела спосіб життя, який мало чим відрізнявся від селянського (с. 161).

Інформація про церковні братства, парафіяльні школи та шпиталі (с. 163–164), яку авторкам удалося відшукати у джерелах, є важливим аспектом до створення реальної картини життєдіяльності УЦ на цих теренах. Отож можемо констатувати, що кількість цих закладів, як і загалом благочинність духовенства, враховуючи бідність уніатських парафій, була, без сумніву, дуже невеликою.

Значно виграв би, на нашу думку, цей розділ, якби в ньому був висвітлений також і освітній стан власне парохів, зростання якого в порівнянні з XVIII ст. відзначають сучасні дослідження.

Наведені приклади функціонування братств та шкіл обмежуються кількома волинськими деканатами (Кашогородський, Олицький, Острозький, Овруцький), що, як видається, пояснюється, передусім, самим фактом наявності джерел, а також зосередженням авторок на Волині як на теренах «живильної сили» УЦ; утім, бажано було б зупинитися тут і на ситуації на Київщині та Поділлі.

Отже, попри цілком умотивовану зосередженість у книзі на історії УЦ на теренах Волині, слабша репрезентація подій на Київщині та Поділлі, незважаючи на наявність публікацій про ці регіони, є відчутною і недостатньо аргументованою, адже згідно з темою монографія має охоплювати всю Луцьку уніатську єпархію.

Проте, незважаючи на певну кількість критичних зауважень, монографічне дослідження О. Карліної та В. Білик, що ґрунтується на значній кількості архівних джерел, розкриває нам маловідомі факти життєдіяльності УЦ на Волині на рівні парафій, підтверджуючи цим, що Церква дійсно була традиційною або, як зазначають авторки, «живою» спільнотою. Залишається тільки відзначити, що використання при підготовці книги більшої кількості новітньої наукової літератури дало б можливість комплексніше висвітлити важливу епоху в історії Унійної Церкви в Україні.